

MODERN EPİSTEMOLOJİK KRİZ VE POSTMODERN EPİSTEMOLOJİ

Kasım Küçükalp
Arş. Gör., Uludağ Ü. İlahiyat F.
bakillani@yahoo.com

En genel anlamıyla epistemoloji felsefenin; bilginin kaynağını, tabiatını, imkanını ve sınırlarını araştıran dalıdır. Bu makale, Nietzsche ve Heidegger'in de ifade ettiği üzere, modern epistemolojik krizin metafizik düşünce tarzından kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu iddiaya göre, metafizik düşünce –madde-form, öznesne, olgu-değer, numen-fenomen gibi- güç ilişkilerini içeren düalist ayrımlar yapar ve realiteyi de bu ayrımlara referansla yorumlar. Bu yaklaşım temelinde postmodern epistemolojiler bilginin evrensel formlarını, realitenin temsili düşüncesini ve her çeşit düalizmi şiddetle eleştirir. Sonuç olarak postmodern teorisyenler, ne temsil etmeye muktedir bir özne, ne de temsil edilmeye müsait bir gerçeklik olmadığından dolayı, olguların değil, yalnızca yorumların olduğuna inanırlar.

Bilindiği üzere, en genel anlamıyla epistemoloji, felsefenin; bilginin kaynağı, doğası, doğruluğu ve sınırlarını araştıran dalına gönderme yapmaktadır. Bu anlam çerçevesinde olmak üzere, epistemolojide, gerek bilginin oluşumu, gerekse bilgi iddialarının geçerliliği noktasında, öteden beri oldukça ciddi tartışmalar yapılagelmıştır. Örneğin Sofistler, her şeyin oluş içerisinde olmasından ve oluşun da sabitlenmeye müsait bir karakter arz etmemesinden hareketle, her türlü bilgi iddiasının geçersizliği/rölatifliği üzerine vurgu yapmışken, Sokratik rasyonalizmin vücut verdiği Batı metafizik geleneği, düşünen bir varlık olarak tanımladığı insanın, değişimin arkasındaki öze, söz konusu düşünebilme yetisiyle ulaşabileceğini ve dolayısıyla da evrensel, tarihdışı bilgi iddialarında bulunabileceğini varsaymıştır. Her ne kadar rölativist düşünce tarzı ince bir çizgi içerisinde –Sofistler, Helenistik dönem şüphecileri, Rönesans şüphecileri gibi- Batı düşünce geleneğinde varlığını sürdürmüş olsa da biz, Nietzsche ve Heidegger'den hareketle, Batı felsefesine hakim olan bilgi anlayışının temel rengini, Sokratik rasyonalizmden aldığını söyleyebiliriz. Her iki düşünür de, modern düşünce de dahil olmak üzere, Batı felsefesinin, dolayısıyla da bilgi anlayışındaki modern krizin, Sokratik rasyonalizmden –metafizik tarzda düşünmeden- kaynaklandığı kanaatindedir.

Söz konusu krizi, "Tanrı Öldü" sözü ile ifşa eden Nietzsche, yaklaşık 2500 yıldır Batı felsefesinin; yaşamın, oluşun, içgüdülerin bir öte fikri lehine –Nietzsche, bu

öte fikrine sevk eden asıl amilin, yitip gitmiş koruma hırsı anlamında "hakikat istenci" olduğunu düşünür¹.- değerden düşürüldüğü bir felsefe olageldiğini ve modern dönemle birlikte de, kendisinin, "en yüksek değerlerin kendi kendini değersizleştirmesi, amacın kaybolması ve niçin sorusunun cevapsız kalması"² şeklinde tanımladığı nihilizme vücut verdiğini ileri sürer. Bu noktada ifade edilmesi gereken asıl husus, Tanrı'nın ölümünün yalnızca dinlerin sunduğu anlamda Tanrı'nın değil, varlığı tanımlamaya matuf bütün kategorilerimizin –idea, form, madde, özne, kendinde iyi, töz vb.- ortadan kalktığına, nihilizmin de söz konusu temelsizlik içerisinde, oluşun yıkıcılığıyla yüzleşmek zorunda kalan insanın içinde bulunduğu hale işaret ettiği³. Yani, Nietzsche'ye göre, modern bilimdeki gelişmelerin sonucunda, bizdeki hakikat istencinin bir sonucu olarak üretilen bu kategorilerin inanılabilirliğini yitirmesi, nihilizmin açığa çıktığı ve modern epistemolojinin bir kriz içerisinde olduğu anlamına gelmektedir. Zira Georges Bataille'in, "Varoluş, aynı anda hem özerk, hem de yaşanabilir olamaz."⁴ ifadesiyle dikkat çektiği üzere, varoluşun özerkliği ile yaşanabilirliği arasında ters bir orantı olup, varoluşu teorileştirme doğrultusundaki her çaba, yaşama yabancılaştırıcı ve nihilistik olarak kalmak durumundadır.

Her ne kadar Nietzsche'nin nihilizmi aşma doğrultusundaki çabalarının onu, son metafizikçi olmaktan kurtaramadığını düşünse de⁵ Heidegger, Platon felsefesiyle başladığını düşündüğü Batı metafizik geleneğinin, Varlık'ı bir varolan olarak bizim dışımızda konumlandırmak ve felsefeyi de *sofon'a* doğru çabalamak⁶ şeklinde tanımlamak suretiyle, Varlık ve varlıklar arasındaki gerçek ayrımı unuttuğuna⁷, dolayısıyla Varlık'ı düşünümünden uzaklaştığına ve bu durumun da Varlık'ın büsbütün unutulması anlamında en radikal boyutuna, metafiziğin adeta tecessüm etmiş olduğu modern teknolojiyle birlikte ulaştığına dikkat çekerek, modern epistemolojik krizi Sokratik rasyonalizme bağlar. Heidegger'e göre, Pre-Sokratik düşünürlerde –örneğin, felsefe kavramını ilk defa kullanan Herakleitos'ta- *philosophia* sözcüğü, *sofonla* uyumlu olmak, ona tekabül etmek, onunla bir ve aynı tarzda konuşmak

¹ Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, (Çev. Ahmet İnam), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997, s. 16.

² Nietzsche, *The Will to Power*, (Translated by Kaufmann, Walter and R. J. Hollingdale), Random House, New York, 1967, s. 9.

³ Martin, Glen T., *From Nietzsche to Wittgenstein*, "The Problem of Truth and Nihilism in The Modern World", Peter Lang Publishing Inc., New York, 1989, s. 11.

⁴ Bataille, Georges, *Nietzsche Üzerine*, (Çev. Mukadder Yakuboğlu), Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 71.

⁵ Heidegger'e göre Nietzsche, hakikati "Güç İstemi" metafiziğine bağlı kılmakla, kesintisiz işleyen metafizik geleneğin içinde kalmıştır. Bkz., Havas, Randal E., "Who is Heidegger's Nietzsche? (On The Very Idea of The Present Age)", *Heidegger: A Critical Reader*, (Ed. Hubert Dreyfus and Harrison Hall), Basel Blackwell Ltd., Cambridge, 1995, s. 235.

⁶ Heidegger, *Nedir Bu Felsefe?*, (Çev. Dürrin Tunç), Logos Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 23.

⁷ Heidegger, "Letter On Humanism", *Pathmarks*, (Çev. Frank A. Cappuzi.), Cambridge University Press, 1999, s. 246.

anlamlarına⁸, *theoria* kavramı ise, kendisine bağlanan herhangi bir faydanın ötesinde hakikatin temaşa edilmesi anlamına gelmekteydi⁹. Oysa metafizikle birlikte, *sofona* doğru çabalama etkinliğine dönüşen felsefe kavramlaştırmasına paralel olarak, –örneğin Aristoteles felsefeyi ilk nedenlerin bilgisi olarak tanımlar- en radikal anlam kaymasına modern felsefede ulaşan gözlem (Betrachtung) olarak teori kavramı da, realitenin, belirli epistemolojik kurgular ekseninde tuzağa düşürülmesi¹⁰ anlamına gelmeye başlamıştır.

Heidegger'e göre, Batı metafizik geleneğine hakim olan bu düşünce tarzının kaynağında, onun hümanistik doğası bulunmaktadır. Epistemolojide beşerî özneye ayrıcalıklı bir yer veren ve her şeyi beşerî öznenin aklına irca eden bir düşünce tarzı olarak hümanizm ile metafizik düşünce arasında sıkı bir ilişki varolup, hümanizmin imkanı, insana merkezî ve dışlayıcı bir rol veren bir metafizikle sağlanmaktadır¹¹. Vattimo'nun da işaret ettiği üzere, Batı metafiziğinde varlığını sürdüregelen söz konusu hümanistik karakter, modern felsefedeki yansımaları, insanı evrenin merkezine yerleştirmek suretiyle onu varlığın efendisi haline getiren Descartes'ın "cogito"sunda bulmuş¹², en yetkin formuna ise Aydınlanma düşüncesiyle ulaşmıştır. Zira, birçok Aydınlanma düşünürünün hemfikir olduğu üzere Aydınlanma, temelde insanın aklî bakımdan olgunlaşarak erginsizlikten kurtulmasına gönderme yapmakta olup, gerek dinin gerekse metafiziğin –ilerlemeci/çizgisel tarih anlayışına ve aklî olgunlaşmaya paralel olarak- terk edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır¹³. Bir anlamda her şeyin beşerî öznenin insafına terk edilmesi olarak tanımlayabileceğimiz hümanizm, özellikle doğru bilgiyi elde etmenin yolunun, doğru bir metodun kullanılmasından geçtiği şeklindeki modern epistemoloji bağlamında düşünüldüğünde, bir yandan teorinin gerçekliği öncelmesi anlamında, temsil eden ve teorileştirilene ayrıcalıklı bir yer verirken, öte yandan teori ve pratik arasındaki kopukluğun zorunlu bir sonucu olarak insanın, gerek yaşamdan, gerekse varlığın bütününden kopmasına, yani Marksist bir terminolojiyle "yabancılaşma"^{**} sına yol açmıştır.

⁸ Heidegger, *Nedir Bu Felsefe?*, s. 21.

⁹ Heidegger, *Bilim Üzerine İki Ders*, (Çev. Hakkı Hünler), Paradigma, İstanbul, 1998, s. 23.

¹⁰ Heidegger, *a.g.e.*, s. 27.

¹¹ Heidegger, "Letter On Humanism", *a.g.e.*, s. 245.

¹² Vattimo, Gianni, *Modernliğin Sonu*, (Çev. Şehabettin Yakın), İz Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 86.

¹³ Kant, "An Answer to the Question: What Is Enlightenment?", (Trans. H. B. Nisbet), *From Modernism to Postmodernism: An Anthology*, (Ed: Lawrence E. Cahoon), Blackwell Publishers, s. 51.

** Modern epistemolojiye yönelik eleştirilerde önemli ve merkezî bir yer işgal eden Marx'ın yabancılaşma nosyonu, Marksist bir arkaplana sahip olan birkısım postyapısalcı düşünürü göre, her ne kadar öznenin ademi merkezileştirilmesinde önemli bir fonksiyon icra etmiş olsa da, muhtevasında kendisine yabancılaşılacak saf bir öz/doğa barındırmasından dolayı içinde bulunulan epistemolojik krizin aşılmasında hiç de işlevsel bir kavram değildir. Bkz. Bertens, Hans, *The Idea of The Postmodern*, Routledge, USA and Canada, 1995, s. 166.

Bu noktada işaret edilmesi gereken, -Nietzsche, Heidegger, postyapısalcı ve postmodernist olarak nitelenen düşünürlerin tamamında, metafiziğe yönelik eleştirinin merkezine alınan- bir diğer husus da, metafizik düşünce tarzının –hümanistik karakterinin tabii bir sonucu olarak- düalist karşılıklar ekseninde işlediğidir. Bu eleştirilerin odak noktası, Parmenides'ten beri Batı felsefesinin, episteme-doksa, ideler dünyası-gölgeler dünyası, form-madde, ruh-beden, objektif bilgi-sübjektif bilgi, özne-nesne, numen-fenomen, olgu-değer gibi, ilki daima ikincisine öncelikli ve üstün olan karşıtlıklar üzerine inşa edilmiş olduğu hususudur. Buna göre, hiç de masumca yapılmamış olan bu ayrımlar yoluyla, insan düşüncesi de kurgu lehine, yaşamdan, içgüdülerden ve arzulardan koparılarak hiyerarşik bir yapılanmaya tabi tutulmuş ve nihayetinde söz konusu hiyerarşinin –doğa ve insan üzerinde- en radikal biçimde sergilendiği modern tahakküm mekanizmalarının vücut bulması sağlanmıştır. Özellikle modern düşünce açısından bakıldığında, ilk zamanlar hesaplanabilir ve kontrol edilebilir bir dünyanın cazibesine kapılan ve kendini evrenin efendisi olarak gören modern insan, söz konusu hesaplama ve kontrolün sınırlarının, nihayetinde kendisini de içine alacak kadar genişleyeceğinin farkında değildi. Bu anlamda belki de Bacon, bilgiyi egemen olmaklıkla özdeşleştirip, sübjektif bilgidan objektif bilgiye geçmenin yolları hakkında akıl yürütürken, söz konusu objektif bilgi anlayışının, ileride insansızlaşmaya yol açarak, nihayetinde büyük dünya savaşlarında kullanılacak olan kitle imha silahlarını ortaya çıkaracağını ve ekolojik dengesizliklere yol açacağını aklına bile getirmeden kaleme almıştı, *Yeni Atlantis*'i. Aynı şekilde Descartes da, kendisine modern felsefenin kurucusu olma unvanını kazandıran felsefesiyle meşrulaştırdığı, yer kaplayan nesne karşısında mutlak bir otoriteye sahip olan aşkın öznesinin, insan bilimlerinin nesnesi haline gelerek aşkınlığını yitireceğini ve bir tahakküm nesnesine dönüşeceğini aklından bile geçirmemişti, *Felsefenin İlkeleri*'nde.

Bu açıdan bakıldığında, Horkheimer ve Adorno'nun^{***} da işaret ettiği üzere, günümüz felaketlerinin kaynağını; ilki, insan varlıkları tarafından tabiatın hakimiyet altına alınması; ikincisi, insan varlıkları içerisindeki tabiatın tahakküm altına alınması ve nihayetinde, bazı insan varlıklarının diğerlerini tahakküm altına alması şeklinde, üçlü bir anlam çerçevesine sahip, kör bir hakimiyet modelinde bulmak mümkündür. Her ne kadar Horkheimer ve Adorno, irrasyonel hale geldiğini düşündükleri araçsal

^{***} Horkheimer ve Adorno Frankfurt Okulu'nun kurucuları olup, Aydınlanmanın tamamlanmamış bir proje olduğunu düşünen –her ne kadar ortaya koymuş oldukları birçok düşünce, Eleştirel Teori geleneğinden çok postmodern teorilere yakın olsa da- Eleştirel Teori geleneğinin de ilk öncüleri olarak kabul edilirler. Habermas'ın da içerisinde bulunduğu Eleştirel Teori geleneği, postmodernizm kavramının gerçekliğini tartışmaya açar ve postmodern olarak nitelenen dönemi, modernliğin radikalleşmesi olarak okur. Bu geleneğe göre, post öneklili kavramlar icat etmek yerine, yapılması gereken Aydınlanmanın optimistik vizyonunu, evrensellik iddiasındaki rasyonalitenin olumsuzluklarına düşmeden gerçekleştirilmektir. Bu doğrultuda olmak üzere Habermas, araçsal rasyonalizmden iletişimsel eylem teorisine geçme doğrultusunda öznel arasıllığı öngören iletişimsel eylem teorisini geliştirmiştir.

akla yönelik başı çeken figür olarak Francis Bacon'ı eleştirseler de, yegane suçlu olarak modern bilim ve bilimciliği görmeyip, Nietzsche ile paralel bir şekilde, rasyonel ilerlemenin irrasyonel bir hale gelme eğiliminin daha gerilere -İbrani kutsal metinleri ve Grek filozoflarına kadar- gittiğini düşünürler. Zira gerek aklın irrasyonel hale gelmesini, gerekse tahakkümü motive eden şey, bilinmeyene yönelik irrasyonel bir korkudur -bir anlamda Nietzsche'nin "hakikat istenci olarak adlandırdığı şey-: "İnsanlar kendi kendilerine, bilinmeyen herhangi bir şey kalmadığı zaman korkudan azade olacaklarına inanırlar. Bu ise, mitten arındırmanın yolunu determine eder... Aydınlanma radikalleşmiş mitsel korkudur."¹⁴ İnsanın doğa ya da üretim güçleri üzerindeki egemenliği ile tahakkümden kurtulmak arasında doğru bir orantının kurulamaması gerçeği, *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde ortaya konulan araçsal akıl eleştirisinin merkezî temasını oluşturur. Tabii ki bu, aklın, dolayısıyla da bilginin araçsallaşmasının, yani maddi dünyayı kontrol etmeye matuf olma anlamında teknik bilginin önplana çıkmasının tabii bir sonucu olup, söz konusu rasyonellik telakkisi, yalnızca doğa bilimlerine has olmayıp, doğa bilimlerinin metodolojisine adeta imrenen sosyal bilimler için de geçerlidir. Bu anlamda Adorno, Horkheimer, Habermas ve birçok çağdaş eleştirmenin, karşı konulmasının gerekli olduğunu düşündükleri şeyin, araçsal/teknik aklın kendisini rasyonelitenin tek biçimi olarak evrenselleştirmesi hususu olduğunu söyleyebiliriz¹⁵.

Eleştirel teori geleneğinin modern epistemolojik krizden, Aydınlanmanın özgülleştirici potansiyellerini aktüel hale getirmek suretiyle kurtulmayı öngören tavrına karşılık¹⁶, postmodern teori içerisinde telakki edilen düşünürlerin hemen tamamı, söz konusu krizden kurtuluşu, gerek metafizik düşünceden, gerekse onun bir devamı olarak görebileceğimiz modern düşünceden tam bir kopuşta bulmaktadırlar. Örneğin, Lyotard'ın, *Postmodern Durum* adlı çalışmasında ifade ettiği üzere "modern" kavramı, *tinin* diyalektiği, anlamın yorumbilgisi, rasyonel öznenin özgürlüğü veya servetin yaratılması gibi birtakım meta-anlatılara açıkça başvurmak suretiyle kendisini meşrulaştıran bilimsel söylemlere işaret ederken; "postmodern"i karakterize eden şey ise, meta-anlatılara yönelik inançsızlık, yani meta-anlatıların sonu düşüncesidir¹⁷. Postmodernistlere göre, modernizmin söz konusu meta-anlatılara başvurarak kendisini evrensel bir form içerisinde meşrulaştırma cihetine gidebilmesinin temelinde, gerek aşkın özne nosyonuna, gerekse nedenselliğin belirlenimi altında teorileştirilmeye müsait gerçeklik fikrine olan yanlış inanç bulunmaktadır.

¹⁴ Bkz., Zuidervaart, Lambert, "Theodor W. Adorno", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/adorno/>, 07.02.2010.

¹⁵ Giddens, Anthony, "Jürgen Habermas-Emek ve Etkileşim" (Çev. Tuncay Birkan), <http://www.felsefeekibi.com/arsiv/bb/habermas.htm>.

¹⁶ Bertens, Hans, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁷ Lyotard, *Postmodern Durum*, (Çev. Ahmet Çiğdem), Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 11-12.

Bu yüzden postmodernistler eleştirilerini ilk olarak metafizik düşünce geleneğinin dolayısıyla da modern düşüncenin hümanistik doğasına yöneltirler ve -ister bireysel, ister ahlâki, isterse de toplumsal anlamda, ya da oldukça genel bir çerçeve içerisinde insanlık anlamında kullanılmış olsun- özne fikrini, yaratılmış bir kavram olduğu gerekçesiyle reddederler. Postmodernistlerin bu değerlendirmeleri açısından bakıldığında insan ve insanlık kavramları, önceden, her şeyi bilen Tanrıya atfedilen gücü, kendileri üstlenen varlık(lar) anlamında, Aydınlanma sürecinde yaratılmış olup, bilinç ve objektivite gibi kategoriler de, evrensel, otonom insanî özneye inanılması için epistemolojik temeller sağlama yolunda icat edilmiş kavramlardan öte bir anlam taşımamaktadır¹⁸. Tıpkı Nietzsche'nin, öznenin, gramere olan bağıllığımızın sonucunda –zira Nietzsche'ye göre gramerdeki her fiilin bir fail gerektirdiği düşüncesi, eylemlerinden bağımsız müstakil bir öznenin varolabileceği fikrine yol açmıştır¹⁹-, Hıristiyan köle ahlakı tarafından, aktif güç sahibi olan insanların, eylemlerinden dolayı suçlanabilmelerini sağlamak maksadıyla üretildiği²⁰, dolayısıyla herhangi bir gerçekliğe tekabül etmediği düşüncesine paralel bir şekilde, postmodernistler de öznenin; kontrol, disiplin ve itaat altına alma sürecinin bir parçası olarak yaratıldığı kanaatindedirler.

Örneğin Foucault, Nietzsche'nin jeneoloji çalışmalarının devamı niteliğindeki eserlerinde öznenin, tarih içerisinde çeşitli söylem düzenekleri vasıtasıyla yaratıldığını ve nihayetinde çeşitli modern disiplinler yoluyla da -bilgi-iktidar ilişkisi bağlamında- bir tahakküm nesnesi haline getirildiğini ifade ederken, tam da postmodernistlerin özne hakkındaki söz konusu yaklaşımlarına temas etmektedir²¹. Foucault'nunkine benzer bir anti-hümanistik yaklaşımı, Deleuze ve Guattari'nin arzu felsefelerinde de görmek mümkündür. Onlar, birlikte kaleme aldıkları *Anti-Oedipus: Kapitalizm ve Şizofreni* adlı çalışmalarında, bilinçdışı bir karakter arz etmesinden dolayı tanımlanabilmesi mümkün olmayan insanî arzunun, Freudçu psikanaliz ve Marksizmin ideolojik meşrulaştırma zemini içerisinde, nasıl geleneksel kodlarından kopararak modern/kapitalist yaşam koşullarınca öngörülen yerlere kodlandığının analizini yapar ve arzunun mutlak kodbozumuna (decoding) uğratılması gerektiğini ileri sürerler. Onlara göre psikanaliz ve Marksizm, biri, merkezine aldığı oedipus kompleksi teorisiyle –anne-baba- ben üçlüsü çerçevesinde- çekirdek ailenin; öteki

¹⁸ Appleby, Covington ve Arkadaşları, "Postmodernist Thought The De[con]struction of Modernity", *Knowledge and Postmodernism in Historical Perspective*, Routledge, Great Britain, 1996, s. 388.

¹⁹ Nietzsche, İyinin ve Kötünün Ötesinde, s. 23.

²⁰ Deleuze, Gilles, *Nietzsche and Philosophy*, (Translated by Hugh Tomlinson), The Athlone Press, New York, 1989, s. 119-125.

²¹ Foucault, Michel, "Özne ve İktidar", *Özne ve İktidar*, (Çev. Osman Akinhay-İşık Evgüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 58.

ise, gerek *şuur* ve ideoloji karşıtlığıyla, gerekse iktidarı çıkar terimleriyle ele alan yaklaşımıyla devletin kodlarını meşrulaştıran iki ideolojiye tekabül etmektedir²².

Postmodernistlerin, öznenin ademî merkezleştirilmesi yolundaki bu çabalarının ve değişik formlar altında da olsa bilgi-iktidar ilişkisine yapmış oldukları vurguların temelinde, onların güç ilişkilerinin dışında herhangi bir objektif duruş noktası tanımayan tavrı bulunmaktadır. Zira onlara göre, bildiğimizi sandığımız birçok şey, aslında tuzağına düşmüş olduğumuz ve kısmen de ürünleri olduğumuz iktidar ilişkilerine dayanmaktadır. Deleuze'ün de işaret ettiği üzere, bilgi her zaman bir sonuç olup asıl olan, güçler arasındaki ilişkilerdir.²³ Bu açıdan bakıldığında, şayet dünyayı anlamak istiyorsak uğraş konumuzun merkezini, güçlerin bir sonucu olan bilgi değil, bizlere ve dolayısıyla bilgilerimize vücut veren güçler oluşturmaldır.²⁴

Modern ve postmodern epistemoloji, gerçekliğin tabiatı ve teorileştirilebilme-yeye müsait olup olmaması noktasında da tam bir karşıtlık içerisindedir. Bir varlık ve öz felsefesi olma niteliğini hâiz modern felsefe açısından bakıldığında gerçeklik, öznenin dışında yer alan, nedenselliğin hüküm sürdüğü, temsil ve teorileştirilebilme-yeye müsait bir varlık alanını oluşturmaktadır. Rasyonalist yaklaşımlar bunu, insan aklının doğuştan getirdiği hakikatlere müracaatla, yani düşüncenin kategorilerinin varlığın kategorilerine tekabül ettiği, dolayısıyla da insanın akla referansla gerçekliği teorileştirebilmeye muktedir olduğu fikrinden hareketle izah etmeye çalışırken; empirist yaklaşımlar ise bunu, insan zihninin gerçekte boş bir levha olduğu, gerçekliğin duyumlarımız yoluyla zihnimize yazıldığı, akıl yürütmenin de söz konusu duyumların birbiriyle ilişkiye sokulmasından başka bir şey olmadığı şeklindeki düşüncelere referansla izah etmeye çalışır. Bilginin kaynağı konusunda aralarındaki ihtilafa karşın, modernizmin iki temel epistemolojisi konumunda bulunan rasyonalizm ve empirizm, aslında, "gerçeklik" in "olan bir şey" olduğu konusunda bir mutabakat içerisindedir. Rasyonalistlere göre, bu, olan şey, insanın evrensel, tarihdışı niteliğine işaret eden soyut akla içkin iken, empiristlere göre, bilimsel bir yöntemle bilgisine ulaşılabilen, insanın dışında olgusal bir şeydir. Kaynağı ister akla, isterse deney ve gözleme dayandırılınsın, her iki epistemolojinin de paylaştıkları ortak nokta, bilgi ile gerçeklik arasındaki ilişkinin bir denklik, ya da temsil ilişkisi olduğudur.

Bilgi ile gerçeklik arasındaki temsil ilişkisi en keskin ifadesini, büyük ölçüde empirist epistemolojiden beslenen ve modern bilim düşüncesinin de özünü oluşturan pozitivist ve mantıkçı pozitivist yaklaşımlarda bulmuştur. Bilim adamının, her

²² Bogue, Ronald, Deleuze ve Guattari, (Çev. İsmail Öğretir, Ali Utku), Birey Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 118-122.

²³ May, Todd, *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, (Çev. Rahmi G. Öğdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 86.

²⁴ A.g.e., s. 87.

türlü öznel yargısını araştırmasının dışında bırakabileceği ve bu şekilde, dışındaki nesnel gerçekliği teorileştirebileceği iddiasındaki pozitivistler, deney ve gözlem dışındaki bütün bilgi kaynaklarını reddetmişlerdir. Benzer bir şekilde, mantıkçı pozitivistler de, olgusal ve mantıksal gerçeklik dışındaki bütün gerçeklik iddialarının geçersiz/anlamsız olduğundan hareketle²⁵, pozitivistlerin nesnel bilgi arayışlarına paralel olarak, olgusal ve mantıksal gerçekliği temsil etme iddiasındaki nesnel bir dil arayışı içerisinde olmuşlardır.

Modern epistemolojinin krizi tam da bu noktada açığa çıkmaktadır. Zira, ister rasyonalizmle, isterse empirizmle temellendirilmiş olsun sorgulanabilir olan şey, dilin ve dilde taşınan bilginin nesnellik iddiasıdır. Başka bir ifadeyle, gerçekliği temsil etme niteliğini haiz evrensel bir dilin varolduğuna yönelik inançtır.

söz konusu dil tasavvuruna yönelik en ciddi eleştiri, her ne kadar *Tractatus*'ta mantıkçı pozitivistizmin en dikkate değer örneğini sunmuş olsa da, daha sonraki *Felsefi Soruşturmalar* adlı yapıtında Wittgenstein tarafından dile getirilmiştir. Bu çalışmasında Wittgenstein, sözcüklerin anlam bakımından temsil etmiş oldukları nesneye tekâbüliyetine vurgu yerine, işlevsel farklılıklarına dikkat çeken "dil oyunları" teorisini geliştirmiştir. Dil oyunları teorisi açısından, sözcük ve cümlelerin tek bir işlevinin olduğunu düşünmek, idealin gerçekten de varolduğu düşüncesini zorunlu hâle getirir ki, Wittgenstein'a göre, sözcüğün belirlenmiş bir anlamının olduğu düşüncesi mitik bir düşünce, göreceliliği reddeden mutlak yalınlık fikri de felsefi bir üst kavramdır²⁶. Bu yüzden modern epistemolojinin evrensel dil ve bilgi arayışına karşıt bir şekilde Wittgenstein, dil oyunu terimiyle, "dili; konuşmanın, bir etkinliğin ya da bir yaşam biçiminin parçası" olarak yorumlamak suretiyle, kullanılan dil oyunu çeşitliliği kadar anlamlılık ölçütünün olduğu sonucuna varmıştır²⁷. Yaşam tarzlarının ve buna bağlı olarak anlam dünyalarının çokluğu dikkate alındığında, herhangi bir dilin evrensellik vasfını taşıyamayacağı, dolayısıyla gerçekliği temsil edebilme gücüne sahip olamayacağı da açık hale gelecektir.

Liotard'ın "*Postmodern Nedir? Sorusuna Cevap*" adlı yazısında ifade ettiği üzere, modern ile postmodern ayrımının temelinde, temsilin imkanı problemi bulunmakta olup modern olan, az gerçeklikle yetinme pahasına temsil edilemez olanı temsil etme cihetine giderken; postmodern olan ise, gerçekliğin hiçbir surette temsil edilebilir bir karaktere sahip olmadığını ve bu durumun sürekliliğini vurgular. Lyotard, "bir şey postmodern olmadan modern olamaz" derken, tam da söz konusu modern temsil düşüncesinin aksini ileri sürmektedir. Yani postmodernizm, realitenin

²⁵ Schilick, Maritz, "Anlam ve Doğrulama", (Çev. Necla Arat), Akarsu, Bedia, *Çağdaş Felsefe*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1979, s. 256.

²⁶ Altuğ, *Dile Gelen Felsefe*, Y.K.Y., İstanbul, 2001, s. 151-155.

²⁷ Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, (Çev. Deniz Kandır), Küyerel Yayınları, İstanbul, 1998, s. 24.

temsiline yönelik herhangi bir iddianın, her temsil etkinliğinin temsil edilemez gerçekliği sınırlaması nedeniyle, az bir gerçeklikle yetinmeyi göze alması gerektiğine işaret etmektedir²⁸. Bu yüzden postmodern olarak nitelenen düşünürler, geleneksel felsefelerde oldukça yaygın bir kullanım alanı bulmuş olan; insan zihninin/düşüncesinin, yani içsel gerçekliğin, dışsal gerçekliğe, olgusal/fenomenal dünyaya ayna tuttuğu anlamında, realitenin temsilini mümkün gören bir kavrayışa gönderme yapan "ayna metaforu"na²⁹, hem realiteyi temsile muktedir özerk özne anlayışının kurgunun ötesinde bir gerçekliğe sahip olmadığı, hem de insanın içinde bulunduğu gerçekliğin temsile müsait bir karakter arz etmemesi gerekçesiyle, şiddetle karşı çıkarlar. Açıktır ki, söz konusu tespitler postmodernistleri, bütünü açıklama iddiasındaki her türlü teorik şemayı reddetmeye, birlik karşısında çokluk, benzerlik karşısında farklılık, mutlaklık iddiasındaki tektipleştirici söylemler karşısında yorumcu plüralizm lehinde tavır almaya sevk etmiştir.

Nietzsche'nin, dış dünyanın insanın dışında bir gerçekliğe sahip olduğu şeklindeki iddialar karşısında, insanın fantazmalarından ve insanî etkilerden bağımsız bir gerçekliğin varlığından bahsedebilmenin imkansızlığından dolayı, kendinde gerçeklik, olgu ya da şey diye niteleyebileceğimiz her türlü kavramın, olsa olsa realitenin belli bir yorumuna tekabül ettiği³⁰ şeklindeki değerlendirmeleri, hemen tüm postmodern teorilerde aynen benimsenmiştir. Hiçbir şeyin yorum etkinliği dışında kalamaması gerçeği, tekbiçimli bir açıklık yoluyla dünyanın karışıklığının üstesinden gelme hususunda ısrar eden modern epistemolojinin, dünyanın çoğulculuğunun "tabiat"ı itibariyle yerinden edilemez olduğu bir düşünce lehine terk edildiği anlamına gelir³¹. Bu ise temelde, postmodernizmin bir varlık felsefesinden ziyade, nihayetinde rölativizme varan oluşun merkeze alındığı bir felsefe olmasından kaynaklanır. Açıktır ki, oluş fikrinin merkezî bir yer işgal ettiği ve hiçbir şeyin metnin dışında değerlendirilmediği postmodern düşünce için zeminlerin, amaçların ve hatta pozitif, sosyal ve tarihsel bir projenin şiddetli bir şekilde rölativize edilmesi kaçınılmazdır³². Zira, kaotik, kıyaslanamaz ve tesadüfi bir evren ile kişisel ve içsel bir otonominin temellendirilme imkanını yadsıyan öznelerin deneyimlerini, birbirinden ayıramayacakları ölçüde giriftleştirdiği için postmodernizm³³, gerek epistemik gerekse yargısal

²⁸ Lyotard, "Postmodern Nedir? Sorusuna Cevap", (Çev. Dumrul Sabuncuoğlu), *Postmodernizm*, (Hazırlayan: Necmi Zaka), Kıyı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 57-58.

²⁹ Best, Steven, Kelner, Douglas, *Postmodern Teori*, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, 1998, s. 126.

³⁰ Nietzsche, *The Gay Science*, (Translated By. Walter Kaufmann), Random House Inc., New York, 1974, s. 121.

³¹ Sarup, Madan, *Identity Culture and The Postmodern World*, (Ed: Tasneem Reja), Edinburg University Press, Edinburg, 1996, s. 63.

³² Brown, Richard Harvey, *Postmodern Representations*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 1995, s. 4.

³³ Ashley, David, *History Without A Subject "The Postmodern Condition"*, Westview Press, United States Of America, Colorado, 1997, s. 6.

anlamda tam bir rölativist tutum içerisinde. Brown'un da işaret ettiği üzere, epistemik rölativizm, bütün bilgilerimizin, özel tarihsel ve sosyal koşullardan zuhur ettiğini, dolayısıyla onları dil ötesi veya işareti olmayan bir dil içerisinde tanımlayabilecek saf veri alanının mevcut olmadığını ileri sürerken; yargısal rölativizm ise, epistemik açıdan rölatif olduklarından dolayı tüm bilgi formlarının, eşit derecede geçerli veya geçersiz olduğu düşüncesine gönderme yapar. Her iki rölativist tutumu da alkışlayan postmodernistler, bu yüzden bütün farklı bilgi formlarımızın lokal, tarihsel, sosyal ve dilsel pratiklerden oluştuğundan hareketle, onların karşılaştırılabileceği herhangi bir kıstasın da olamayacağı sonucuna varırlar³⁴.

Tam da bu noktada, gerek postmodern epistemoloji için bir örnek teşkil etmesi, gerekse de söz konusu epistemolojinin sonuçları bakımından ne gibi açılımlar içerdiğinin anlaşılması bakımından önemli bulduğumuz, Deleuze ve Guattari'nin, kraliyetçi/ağaç biçimli (*arborescent/tree like*) düşünce ve bilgi modeline karşıt bir şekilde geliştirdikleri göçebe/köksap (*rhizomatic*) biçimli düşünce ve bilgi modelini ana hatlarıyla incelemenin faydalı olacağını söyleyebiliriz.

Deleuze ve Guattari, "dikey düşünce" olarak da isimlendirilebilecek olan "ağaç biçimli düşünce modeli"ni, evrenselleştirici ve özelleştirici şemalar içerisinde zamansallığı ve çokkatlılığı ortadan kaldırma ya da görmezlikten gelme amacı güden metafizik sistemlerin epistemolojik veçhesine gönderme yapmak için kullanmışlardır. Onlara göre, söz konusu sistemler için ağaç metaforu, insan zihninin gerçeklik hakkındaki sözde yarı şeffaf bilgisini katı temellere oturtmak, sistematik ve hiyerarşik ilkeler uyarınca örgütlemek gibi bir fonksiyona sahip olagelmıştır. Bu açıdan bakıldığında, ağaç biçimli düşünce modelinin en temel özelliği, "bütün işlemleri sezgisel koşullardan koparıp, onlardan gerçek ve özünlülük kategoriler yapmaktır."³⁵

Buna mukabil Deleuze ve Guattari, zamansallığı, çokkatlılığı, oluşu, arzunun serbestçe dolaşımını onaylayan bir arzu felsefesi ve epistemolojisi geliştirmişlerdir. Göçebe bilim (köksap bilgisi), indirgenemez olmanın yanı sıra, kendisine doğru bir değer biçmenin imkansız olduğu bir bilime işaret etmektedir³⁶. Burada öngörülen model problematik olup, sorunların çözümü değişmez özlere hareketle değil, söz konusu sorunları ortaya çıkaran kazalardan hareketle, yani vakianın ön plana çıktığı bir yaklaşımla gerçekleştirilir³⁷. Farklılığı, tekilliği ve indirgenemezliği alkışlayan göçebe bilimde anlatım ve içeriğin birleşmesi, onların hem biçim hem de madde ola-

³⁴ Brown, *a.g.e.*, s. 10.

³⁵ Deleuze ve Guattari, *Kapitalizm ve Şizofreni 1*, "Göçebebilimi İncelemesi: Savaş Makinası", (Çev. Ali Akay), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 68.

³⁶ *A.g.e.*, s. 57.

³⁷ *A.g.e.*, s. 45, 61.

rak ele alındığı anlamındadır³⁸. Buna paralel olarak Deleuze ve Guattari, kraliyetçi bilimin pürtüklü mekanının aksine, göçebe bilimin kaygan mekanının, ayrışıklık ve çokluk içerisinde olduğunu ve onu dışarıdan gözleme imkanının olmadığını ifade ederler³⁹. Ancak bu yolla herhangi bir imgesi, modeli ve yapılacak bir kopyası olmayan düşünce, kendisi için yeni yollar ve açılımlar elde edebilir. Çünkü Deleuze ve Guattari'ye göre bu tarzdaki bir düşünce için yöntemden ziyade, yeniden açılmalara ve yollara ihtiyaç söz konusudur⁴⁰. Bu yüzden göçebe düşünce, ağaç biçimli (kraliyetçi) düşüncenin evrensel, bütünleştirici özne nosyonuna ihtiyaç duymasının aksine, tekil bir ırkın arzusunu duyar ve bütünleyici bir kümenin üzerine kurulmanın tersine de ufuksuz bir ortamda kendini yayar. Zira, Deleuze ve Guattari için tüm düşünce, bir bütünü temsil etmesi ve bir öznenin yüklemi olmaktan ziyade, ikili bir oluşa tekabül eder⁴¹. Bu ise ağaç biçimli düşüncenin düalistik mahiyete sahip evrenselleştirici varlık anlayışının yerini tekilliklere, vakiya ve oluşa bıraktığı anlamına gelir.

³⁸ A.g.e., s. 59.

³⁹ A.g.e., s. 63.

⁴⁰ A.g.e., s. 75.

⁴¹ A.g.e., s. 78-79.